

IZDANJE PRVOGA BERAMSKOG BREVIJARA
I POPRATNE KNJIGE STUDIJA

Prvi beramski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 14. stoljeća. Sv. 1: faksimil. Biblioteka Spomenici, knj. 4. Ur. Milan MIHALJEVIĆ. Staroslavenski institut, Zagreb, 2022., 182 folije.

Prvi beramski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 14. stoljeća. Sv. 2: transliteracija. Biblioteka Spomenici, knj. 4. Ur. Milan MIHALJEVIĆ. Staroslavenski institut, Zagreb, 2022., 405 str.

Studije o Prvome beramskom brevijaru. Bibliotheca Glagolitica Croatica, knj. 5. Ur. Ana MIHALJEVIĆ, Milan MIHALJEVIĆ i Andrea RADOŠEVIĆ. Staroslavenski institut, Zagreb, 2023., 430 str.

I.

Nakon što su u sklopu multidisciplinarnе istraživačke djelatnosti Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo, koji od 2014. godine vodi akademik Milan Mihaljević u Staroslavenskome institutu u Zagrebu, 2018. i 2019. godine u dva dijela objavljeni faksimil i latinična transliteracija *Drugoga beramskog brevijara*, koji su zatim 2021. godine simbolički zaokruženi opsežnom knjigom studija o tome kodeksu, 2022. i 2023. godine objelodanjene su još tri knjige koje su rezultat rada međunarodnoga tima istraživača okupljenih u Centru. Nova tri izdanja posvećena su *Prvomu beramskom brevijaru*: prvi svezak čini faksimil kodeksa, drugi svezak latinična transliteracija njegova cjelovitoga teksta i treći popratna knjiga studija, koje iz različitih perspektiva – povijesne, paleografske, povijesnoumjetničke, tekstološke, liturgičke, književnopovijesne, gramatičke, leksikološke i dijalektološke – rasvjetljavaju taj vrijedni glagoljski kodeks nadovezujući se pritom ne samo na cjelokupnu tradiciju paleoslavističkih istraživanja nego i na prethodnu knjigu studija, u kojoj je temeljito raščlanjen *Drugi beramski brevijar*, pa tako sve iznijansiranjem postaje i slika pismene kulture srednjovjekovnoga Berma, mjesta u blizini Pazina u Istri, koje povezuje četiri kodeksa (dva brevijara i dva misala), koji su u središtu znanstvenoistraživačkih interesa Centra. Stoga će projekt biti dovršen do kraja 2024. godine, kad budu objavljeni faksimili i transliteracije dvaju beramskih misala te treća knjiga studija u kojoj će i ti misalski tekstovi biti opisani i analizirani iz poredbene perspektive. Također, sva su četiri kodeksa digitalno obrađena u računalnoj bazi koja će na mrežnoj stranici beram.

stin.hr postati trajno javno dostupnom nakon završetka projekta i moći će se pretraživati prema različitim jezikoslovnim, tekstološkim, paleografskim i liturgičkim kriterijima.

Prvi beramski brevijar, koji se u starijoj literaturi nazivao *Prvim ljubljanskim brevijarom*, hrvatskoglagoljični je rukopisni kodeks s kraja 14. stoljeća, koji se danas čuva u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani pod signaturom *Ms 161*. U starijoj literaturi označivao se kraticom BrLab i BrLab₁, a u ovome izdanju sustavno kraticom BrBer₁. Kodeks se sastoji se od 182 pergamentna lista maloga folio formata (32 x 22 cm) raspoređena u 19 kvaterniona, tekst je pisan dvostupčano s 35 redaka u stupcu. Sadržava *Proprium sanctorum* i kalendar te je manje opsežan od *Drugoga beramskog brevijara*, koji ima *Proprium de tempore* i *Proprium sanctorum*. Faksimil, u kojemu su listovi prikazani u boji u izvornoj veličini, vizualno je atraktivan i vrijedno je bibliofilsko izdanje, koje će poslužiti ponajprije paleografima, povjesničarima umjetnosti i povjesničarima knjige. Latinična transliteracija cjelovitoga teksta iznimno je vrijedna jer će nesumnjivo biti korisnom istraživačima različitih profila, pa i onima koji se više bave srednjovjekovnim ćirilničnim nego glagoljičnim tekstovima, ali i jer približuje hrvatskoglagoljičnu pismenu baštinu širemu krugu zainteresirane javnosti. Valja istaknuti da je u posljednjih nekoliko godina Staroslavenski institut u Zagrebu uz faksimile objavio više transliteracija cjelovitih tekstova važnih glagoljičnih knjiga, osim *Prvoga* i *Drugoga beramskog brevijara* te *Prvoga* i *Drugoga beramskog misala*, koji će ubrzo biti otisnuti, 2022. godine objelodanjen je transliterirani tekst hrvatskoga *Prvotiska*, *Misala po zakonu rimskoga dvora*, koji je uredio Josip Galić, a 2023. godine i transliterirani tekst *Brevijara Vida Omišljanina*, koji su uredili Jagoda Jurić Kappel, Guido Kappel i Jozo Vela. Izdanja *Prvotiska* i *Brevijara Vida Omišljanina*, po uzoru na izdanja beramskih brevijara, koncipirana su trosvezačno tako da prvi svezak čini faksimil, drugi svezak donosi cjelovitu transliteraciju, koja slijedi raspored teksta iz izvornika, a treći svezak oblikovan je kao knjiga studija kojom se pojedini kodeks nastoji učiniti dostupnim svim poštovateljima bogate povijesti hrvatske pismenosti. Tim naslovima treba pridodati i *Oficii rimski Šimuna Kožičića Benje*, objavljen također 2023. godine, jedno od šest djela riječke glagoljične tiskare, čiji je pretisak i transliteraciju uredila Sanja Zubčić s Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci.¹

¹ Osim toga, višegodišnji istraživački rad u sklopu Centra iznjedrio je i veći broj znanstvenih radova koji se izravno bave beramskim kodeksima ili je njihov na-

Tekst *Prvoga beramskog brevijara* na latinicu su preslovlili Vesna Badurina Stipčević, Margaret Dimitrova, Marija-Ana Dürriegl, Josip Galić, Ana Mihaljević, Milan Mihaljević, Ljiljana Mokrović, Kristian Paskojević, Sandra Požar, Andrea Radošević, Ana Šimić, Marinka Šimić, Jozo Vela, Jasna Vince, Sanja Zubčić i Mateo Žagar, a kolacionirali su ga Josip Galić, Ana Mihaljević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Ana Šimić, Marinka Šimić i Jozo Vela. Transliteracija i pregled sadržaja izvedeni su prema modelu koji je primijenjen u izdanju *Drugoga beramskog brevijara*. Sve su pojedinosti o preslovljivanju opisane u uvodnome dijelu drugoga sveska, koji donosi cjelovitu transliteraciju. Nakon pregleda načela preslovljivanja slijede marginalni zapisi, koje je preslovio Ivan Botica, te prikaz sadržaja brevijara, koji su na podlozi radova Josefa Vajsa i Ivana Bakmaza te oslanjajući se na vlastite analize teksta, izradili Vesna Badurina Stipčević, Marija-Ana Dürriegl, Kristijan Kuhar i Andrea Radošević. U prikazu sadržaja za *Proprium sanctorum* uz oznaku lista i stupca navedeni su crkvenoslavenski naslovi svih većih tekstnih cjelina te njihovi izvorni, latinski naslovi. Biblijska su čitanja identificirana i naveden je opseg teksta, prema podjeli na glave i retke. Za homiletske tekstove navedeni su incipiti i autori te su identificirani tekstovi evanđelja na koje se homilije odnose, a za molitve i himne navedeni su incipiti i paralelni latinski tekstovi.

stanak potaknut sustavnim istraživanjem tih kodeksa, a objavljeni su u različitim znanstvenim časopisima. V. primjerice, radove Milana Mihaljevića o leksiku i Sandre Požar o popridjevljenim participima u *Drugome beramskom brevijaru* u časopisu *Filologija*, br. 69., 2017.; radove Andree Radošević i Marije-Ane Dürriegl, Antonije Zaradije Kiš, Tanje Kuštović, Silvane Vranić i Marinke Šimić o *Drugome beramskom brevijaru* u časopisu *Slovo*, br. 70, 2020.; radove Kristijana Kuhara, Ane Šimić i Joze Vele te Sanje Zubčić, također o *Drugome beramskom brevijaru* u časopisu *Slovo* br. 71., 2021.; rad Tomislava Galovića i Elvise Orbanica o Bermu u srednjemu i ranome novom vijeku u časopisu *Slovo* br. 72., 2022.; rad Ivana Botice i Sandre Požar o marginalijama u beramskim misalima i brevijarima u časopisu *Povijesni prilozi*, br. 63., 2022.; rad Andree Radošević i Marije-Ane Dürriegl o nadopisanim pjesmama u *Prvome beramskom brevijaru* u časopisu *Croatica Christiana periodica* br. 91., 2023.; rad Ane Šimić Non-strict negative concord proper and languages in contact. Translating Latin into Croatian Church Slavonic and Greek into Old Church Slavonic. *Diachronic Slavonic Syntax. Traces of Latin, Greek and Church Slavonic in Slavonic Syntax*. Mendoza, Imke; Birzer, Sandra (eds.). Berlin – Boston: Walter de Gruyter, 2022. str. 233–252.

II.

Popratnu knjigu *Studije o Prvome beramskom brevijaru* uredili su Milan Mihaljević, Ana Mihaljević i Andrea Radošević. Knjiga sadržava predgovor urednika i sedamnaest znanstvenih radova podijeljenih na četiri dijela, pa tako slijedi strukturu *Studija o Drugome beramskom brevijaru*. Prvi dio, podnaslovljen *Opisi* obuhvaća dva rada. Rad Matea Žagara i Kristiana Paskojevića, u kojemu se iznosi temeljit paleografski opis *Prvoga beramskog brevijara* te rad Milana Pelca, u kojemu se analizira njegova likovna oprema. Dva rada u prvome dijelu zainteresirane čitatelje na zanimljiv način uvode u (s)likovnu dimenziju brevijara. Način na koji se prilozi u prvome dijelu skladno nadopunjuju podsjeća nas na napomenu Branka Fučića da cjelovitu iluminaciju glagoljične knjige ne čine samo inicijali i minijature nego i pismo. U prvome poglavlju Žagar i Paskojević iznijeli su iscrpnu analizu minuskulnih i majuskulnih oblika slova, osvrnuli su se na inicijale i usporedno prikazali ligature u dvama beramskim brevijarima. Autori zaključuju da je kodeks pisao jedan pisar, koji je vjerojatno bio stariji i iskusniji. Pritom posebno izdvajaju završne folije (166v – 168v i 175v – 181v), na kojima je očito naknadno dopisivanje mlađim rukama (između navedenih, naknadno dopisanih folija umetnut je kalendar, koji je pisala ista iskusnija ruka). Te završne folije pokazat će se, očekivano, izvorom zanimljivih uvida i u nizu drugih priloga, koji su kodeksu pristupili vođeni različitim interesima, od povijesnoliturgičkih preko književnopovijesnih do gramatičkih i leksikoloških. U drugome poglavlju Milan Pelc na podlozi dosadašnjih istraživanja iluminacija kodeksa analizira inicijale i crteže za minijature te povlači zanimljive paralele između tipične srednjovjekovne igre varijacijama likovnih i književnih motiva, što je dodatan poticaj da se i u istraživanjima glagoljičnih kodeksa izravnije pokušaju preplesti uvidi povijesti umjetnosti i povijesti književnosti, tim više što se takav interdisciplinarni preplet već dokazao produktivnim i u nastojanjima da se iznova rasvijetle obilježja vizualne kulture zapadnoeuropskih srednjovjekovnih knjiga. Pelc u zaključku svojega rada ističe da su minijature *Prvoga beramskog brevijara* posebne po tome što svjedoče o ranome utjecaju mekoga stila kasne gotike, čiji su tragovi vidljivi i na istarskome zidnom slikarstvu u 15. stoljeću, sve do beramskih fresaka iz 1474. godine, za koje su zaslužni Vincent iz Kastva i njegova radionica.

Drugi dio *Studija* sastoji se od četiriju priloga u kojima je izložena tekstološka, književnopovijesna i liturgička raščlamba brevijara. Vesna Badurina Stipčević analizirala je izvore i tekstološke osobine izabranih hagiografskih

tekstova, Marija-Ana Dürriegl prikazala je veći broj brevijarskih hagiografskih čtenja, Andrea Radošević i Marija-Ana Dürriegl zajednički su se pozabavile književnim učincima naknadna upisivanja pojedinih tekstova u kodeks, a Kristijan Kuhar i Ante Crnčević iznijeli su liturgičku raščlambu brevijara. Budući da je brevijar podosta konzervativan knjiški žanr, u kojemu liturgijske procedure uvelike uvjetuju mjesto, oblik i opseg pojedinih tekstova koje objedinjuje, započet ćemo osvrtom na završni prilog u ovome dijelu, koji, uostalom, većini čitatelja zasigurno najviše olakšava razumijevanje preostalih radova u knjizi *Studija* jer se bavi analizom svojevrsnoga žanrovskog okvira i razlaže temeljne pojmove. Liturgička studija Kristijana Kuhara i Ante Crnčevića o *Prvome beramskom brevijaru* oslanja se na njihovu raščlambu iz prethodne knjige studija. Nakon informativna uvoda o povijesti čašćenja svetaca u Katoličkoj Crkvi i prikaza strukture liturgijske službe časova, autori brevijarska svetačka slavlja razvrstavaju na rimski, franjevački i panonsko-slavenski sloj te se pritom posebno zadržavaju na službama sv. Martina, sv. Ane, sv. Marte i sv. Lazara, koje se nalaze u već spomenutom dodatku, tj. naknadno nadopisanim dijelovima brevijara. U završnome dijelu rada bave se liturgijskim tekstološkim sadržajem. Budući da *Prvi beramski brevijar*, kao ni *Drugi*, ne sadržava tekstove psalama, nego samo početne riječi prvih stihova, autori sažeto prikazuju antifone i rezponzorije, čitanja, himne i molitve. Pritom se posebno zadržavaju na himnima koji su drukčiji od onih u *Drugome beramskom brevijaru* i na himnima i crkvenim pjesmama iz dodatka brevijaru. Uz analizu izdvojenih molitava autori ističu da je upravo sustavno istraživanje tekstologije molitava u glagoljičnim brevijarima jedna od zadaća liturgijske tekstologije unutar budućih paleoslavističkih istraživanja. Na liturgičku raščlambu brevijara nadovezuju se stoga tri književnopovijesna priloga u kojima su iz tekstološke, književnoporedbene i književnoteorijske perspektive analizirana i interpretirana odabrana hagiografska i patristička čitanja i pjesme. Vesna Badurina Stipčević u svojem prilogu, koji se oslanja na tradiciju hagiografskih istraživanja hrvatskoglagoljične književnosti Ivanke Petrović i nadovezuje na autoričino višegodišnje sustavno bavljenje tom temom, analizira pasiju apostola Andrije, pasiju svete Lucije, pasiju apostola Filipa, život apostola Jakova Mlađega, prijenos sv. Jeronima i legendu o sv. Martinu biskupu. Autorica utvrđuje izvore izdvojenih hagiografskih tekstova i uspoređuje ih s inačicama iz drugih glagoljičnih brevijara (sanktorala) iz razdoblja od 14. do polovice 16. stoljeća. Iz svoje analize izvodi zaključak da *Prvi beramski brevijar* ne pripada jednoj od dviju skupina glagoljičnih brevijara (sjevernoj, krčko-istarskoj ili južnoj, zadarsko-krbavskoj), nego pokazuje srodnost s

objema. Nasuprot analitičkim postupcima koje se uvriježilo primjenjivati na taj korpus Marija-Ana Dürriegl brevijarskim hagiografskim čitanjima pristupa kao književnoteorijskomu izazovu. Naime, autorica, ne želeći čtenja tretirati ni (samo) kao pripovijest istrgnutu iz izvornoga konteksta ni (samo) kao dio liturgijskoga slavlja, odabrane tekstove naizmjenice osvjetljava iz različitih perspektiva, dotičući se pritom niza tema i problema koji kontinuirano zaokupljaju pozornost europskih i američkih medievalista, poput pragmatičke uloge figurativnoga jezika, načina na koji se prikazuju svetačke muke ili razlike u karakterizaciji svetaca i svetica u srednjovjekovnoj kulturi. Posebno su poticajni uvidi, koje autorica nadograđuje iz interpretacije u interpretaciju, o načinu na koji se u hagiografskim čitanjima, kao pripovjednim tekstovima, konstituiraju i pozicioniraju likovi svetaca. Autorica se pritom nadovezuje na svoja dugogodišnja istraživanja o performativnosti srednjovjekovnih tekstova i o njihovoj začudnoj genologiji, ali i na recentne radove, koje je objavila u suautorstvu – s Josipom Vučkovićem o metodološkim razlikama koje treba uvažiti pri književnopovijesnim istraživanjima zbornika i brevijara (u knjizi *Studije o Drugome beramskom brevijaru*) te s Andreom Radošević o čitateljskim zajednicama koje se oblikuju oko kodeksa koji takve zajednice i povratno oblikuju (u časopisu *Slovo*, br. 70). Na posljednji spomenuti prilog stoga se očekivano nadovezuje i poglavlje koje zajedno potpisuju Andrea Radošević i Marija-Ana Dürriegl. Zainteresirane za tragove aktivnoga čitanja koje su već istražile na primjeru *Drugoga beramskog brevijara* autorice se u ovome prilogu posvećuju proučavanju stvaranja *Prvoga beramskog brevijara*, odnosno analizi nadopisanih tekstova na posljednjih desetak listova, koji njegovu čvrstu strukturu otvaraju tako da u završnome dijelu nalikuje na zbornik i pjesmaricu. Ti nadopisivani dijelovi, kako smo već istaknuli, očekivano su izdvajani i u više drugih priloga u knjizi. Autorice stoga prvo analiziraju službe u čast sv. Lazara i sv. Marte, koje se nastavljaju na službu u čast sv. Katarine, tri patristička teksta (*omilije*), službu u čast sv. Ane, koja osim molitve i čitanja sadržava i tri himna, te niz pjesama i himan u čast sv. Martina. Zanimljivo je da je interpretacija tekstova, u podlozi koje je interes za aktivno čitanje brevijara, komplementarna s još jednim recentnim istraživanjem, koje se pozabavilo pisanjem liturgijskih knjiga, oslonivši se pritom znatno i na *Drugi beramski brevijar*. Naime, u svojem radu o kapitulima hrvatskoglagoljičnih brevijara i misala (u časopisu *Slovo*, br. 71) Ana Šimić i Jozo Vela kodeksima su pristupili razmatrajući ulogu i rad pisara, odnosno jednoga od potencijalno aktivnih čitatelja, koji su ovisno o znanju i drugim okolnostima, kako pokazuje njihova analiza, podosta slobodno, služeći se različitim izvorima ne samo za

različite nego katkad i za iste tekstove, ulomke i retke, preoblikovali postojeće i oblikovali nove kodekse. Navedeni radovi približuju se suvremenim pristupima u istraživanju srednjovjekovnih tekstova koji ne zastaju na identifikaciji izvora ili na pripremi kritičkih izdanja u kojima se s pomoću sačuvanih inačica nastoji rekonstruirati najstariji predložak, nego se posvećuju temeljitom proučavanju tekstova u njihovoj materijalnoj pojedinačnosti i analiziraju ih s obzirom na osobitosti srednjovjekovne i ranonovovjekovne pismene kulture uvažavajući izvorne procese produkcije i recepcije tekstova. Gdje je prije bio interes za djelo, kao najbolju inačicu teksta do kojega se radom s očuvanim inačicama može doći, sad je zanimanje za svaku pojedinu inačicu teksta kao sastavnoga dijela konkretnoga kodeksa koji je oblikovao i kojim se u duljemu razdoblju koristio veći broj ljudi. Višegodišnje interdisciplinarno proučavanje beramskih kodeksa u Centru nesumnjivo je olakšalo takve vrste istraživanja, o čemu svjedoči i vrijedan prilog Andree Radošević i Marije-Ane Dürriegl.

Treći, najopsežniji dio knjige bavi se jezikom kodeksa. Sustavno su analizirana fonološka obilježja, jedna po jedna sve vrste riječi, zatim sintaksa, leksik te vernakularna, čakavska obilježja u brevijarskome tekstu. Prvih sedam priloga posvećeno je fonološkim, morfološkim, morfosintaktičkim i sintaktičkim temama. Milan Mihaljević analizirao je fonološka obilježja, grafijski ostvaraj pojedinih fonema i glasovne promjene u tekstu *Prvoga beramskog brevijara*. Taj prvi prilog preciznošću, obuhvatom analize, čestim usporedbama sa stanjem u *Drugome beramskom brevijaru* i širom povijesnojezičnom kontekstualizacijom pojedinih pojava, reprezentativan je za cijeli treći dio knjige. Josip Galić autor je dvaju priloga. U prvome analizira sklonidbena obilježja imenica svih triju rodova, a u drugome sve glagolske oblike. U obama radovima stanje u *Prvome beramskom brevijaru* uspoređuje sa stanjem u drugim hrvatskoglagoljičnim tekstovima i posebno sa stanjem u *Drugome beramskom brevijaru* te pritom izdvaja pojedine arhaične i nove oblike. Uvidi o pojedinim oblicima potkrijepljeni su i statističkim podacima o broju potvrda i, u slučaju imeničkih oblika, o postotku potvrda. Ana Mihaljević također je autorica dvaju priloga, u prvome se pozabavila zamjenicama, a u drugome prijedlozima. Opisuje sklonidbu ličnih i neličnih zamjenica, pregledno navodi sve njihove potvrđene oblike, sintetski navodi statističke podatke o čestoći pojedinih zamjeničkih vrsta te zaključuje da se osim malobrojnih odstupanja čuvaju crkvenoslavenski oblici i da je stanje konzervativnije nego u *Drugome beramskom brevijaru*, što je i očekivano jer je najveći dio *Prvoga* napisan nekoliko desetljeća ranije. U radu o prijedlozima ta je vrsta riječi analizirana sustavnije i iscrpnije nego u dosadašnjim obradama. Preglednosti pridonose i tablični prikazi prijedloga

prema padežima uz koje se pojavljuju, u kojima su navedene sve inačice pojedinih prijedloga koje se mogu pronaći u tekstu brevijara, broj potvrda svake inačice i primjeri uporabe. Sandra Požar usporedila je morfološka obilježja pridjeva i participa u dvama beramskim brevijarima. Osim toga što je kao bitnu razliku između dvaju brevijara izdvojila izraženiji genitivno-akuzativni sinkretizam u *Prvome*, autorica ističe prednost sustavne i cjelovite gramatičke analize jednoga spomenika. Naime, jezične pojave koje je teže uočiti i analizirati u jezikoslovnim istraživanjima širega opsega, pa ih se, primjerice, na razini korpusa hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika previdjelo ili su protumačene kao pogreške, u ovakvu dubinskome istraživanju katkad se otkrivaju kao sustavne pojave i jezične zanimljivosti. Ana Šimić posvetila se prilozima, česticama i uzvicima. Priloge je razdijelila na količinske, načinske, vremenske i mjesne; među analiziranim česticama, očekivano, najveću čestoću imaju *ne* i *li*; u dijelu rada o uzvicima istaknula je da se od triju uzvičnih hebreizama (*amenъ*, *aleluê*, *osanna*) potvrđenih u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku u *Prvome beramskom brevijaru* pojavljuju prva dva, što nije neobično jer zbog izostanka temporala taj brevijar ne sadržava ni opsežnija biblijska čitanja u kojima bi bio treći. Zanimljivo je pritom uočiti da sadržaj kodeksa ne utječe samo na zastupljenost punoznačnih nego i nepunoznačnih riječi. U preostalim trima poglavljima u ovome dijelu knjige Milan Mihaljević, Ana Šimić i Jozo Vela u zajedničkome radu pozornost su posvetili pojedinim sintaktičkim pojavama u brevijaru, Marinka Šimić istražila je njegov leksik, a Sanja Zubčić analizirala je čakavska obilježja u njegovu tekstu. Prilog o sintaksi obrađuje niječno slaganje i granične vremenske rečenice s veznicima *doideže/dondeže* i *dokolê*, sročnost s višečlanim subjektima koji označuju što živo i s višečlanim subjektima koji označuju što neživo te sročnost s imenicama koje označuju mnoštvo, infinitive i participe, apsolutne konstrukcije, udvajanje veznika *da* i uzročne rečenice. Budući da u promatranim sintaktičkim konstrukcijama različite složene gramatičke strukture proizvode raznolika značenja, primjeri su analizirani s obzirom na latinske predloške i značenje koje je trebao imati prijevod, pa se u obzir uzima pisareva perspektiva i njegovo pretpostavljeno razumijevanje smisla, a rezultat je pomne raščlambe mnogobrojnih primjera zaključak da su sintaktička obilježja u kodeksu više posljedica prvotnoga prijevoda nego kasnijih jezičnih preinaka tijekom transmisije teksta. U radu o leksiku Marinka Šimić izdvojila je 40 leksema (od kojih 22 apelativa) koji su, prema dvama objavljenim svescima *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, potvrđeni samo u *Prvome beramskom brevijaru* i prikazala je različite leksičke slojeve brevijarskoga teksta. Posebno su zanimljivi

uvidi o supostojanju starijih, crkvenoslavenskih i mlađih, hrvatskih inačica pojedinih leksema te usporedba s paralelnim mjestima u *Drugome beramskom brevijaru* jer takvo leksičko stanje odražava način nastanka kodeksa i pisarev odnos prema jeziku predloška. U završnome poglavlju u ovome dijelu knjige Sanja Zubčić analizirala je čakavska obilježja jezika *Prvoga beramskog brevijara*. Svoj rad nadovezala je na uvide paleografske analize rukopisa, koja je utvrdila da je glavninu teksta napisao jedan pisar, što je važno jer su u tome slučaju čakavska obilježja odraz jednoga jezičnog sustava. Autorica je u tekstu prepoznala tri skupine vernakularnih obilježja: stabilna čakavska obilježja potvrđena u svim hrvatskim crkvenoslavenskim liturgijskim tekstovima, općejezična čakavska obilježja koja su, premda potvrđena u kajkavštini i štokavštini, u rukopis ušle iz čakavskoga i obilježja potvrđena samo u čakavskome. Na temelju diskriminativnih obilježja iz posljednje skupine autorica smatra da je vjerojatnije da je tekst nastao na središnjemu, ikavsko-ekavskome području nego na sjevernome, ekavskome području, kojemu pripada i beramski govor.

Knjiga završava četvrtim dijelom podnaslovljenim *Povijest*, u kojemu su Tomislav Galović i Elvis Orbančić u zajedničkomu radu prikazali sudbinu beramskih rukopisa od druge polovice 18. stoljeća do polovice 19. stoljeća. Autori prikazuju život u beramskoj župi u drugoj polovici 18. stoljeća, posebno se pritom osvrću na župnike i kapelane te strane krstitelje i vjenčatelje od polovice 18. stoljeća do 1800. godine te prate sudbinu beramskih rukopisa, koji su dospjeli u privatnu knjižnicu Žige Zoisa, slovenskoga mecene i prosvjetitelja, koji ih je prvi proučavao. Nakon otkupa koji je obavljen 1824. godine, najveći dio Zoisove zbirke postaje dijelom Licejske knjižnice, koja kasnije prerasta u Narodnu in univerzitetnu knjižnicu u Ljubljani, u kojoj se kodeksi i danas nalaze.

Knjiga *Studije o Prvome beramskom brevijaru*, kao što se može naslutiti i iz ovoga panoramskog pregleda, skladno sjedinjuje raznolike znanstvene interese i bogatstvom uvida svjedoči o prednostima interdisciplinarno osmišljena istraživanja glagoljičnih kodeksa kojima se koristilo u istoj sredini. Naime, sad kad je objavljena i druga od triju knjiga studija, postaje vidljivo da se pojedini radovi međusobno nadovezuju i nadopunjuju ne samo horizontalno, unutar iste knjige studija, nego i vertikalno, iz knjige u knjigu. Pretpostavke, analize i interpretacije u pojedinim priložima oslanjaju se na zaključke u drugim radovima koji su posvećeni istomu kodeksu, ali i na već iznesene zaključke o *Drugome beramskom brevijaru*, tako da se pritom brišu katkad neopravdano čvrste granice među pojedinim znanstvenim disciplinama i/ili istraživačkim područjima i otvara se prostor za poliperspektivni i holistički pristup prou-

čavanim fenomenima. Na taj se način unutar pojedine knjige studija, ali i u nizu od triju knjiga studija koje će u konačnici tvoriti cjelinu, postupno upotpunjuje mozaični prikaz života beramskih liturgijskih knjiga i njihove uloge u životu srednjovjekovnoga i ranonovjekovnoga Berma. Također, budući da su jezikoslovna (gramatička, leksikološka i dijalektološka) istraživanja u trećemu dijelu knjige utemeljena na prethodnoj pomnoj morfološkoj raščlambi cjelovitoga teksta obaju brevijara, koju su znanstvenici mogli pretraživati u digitalnome obliku, analize u trećemu dijelu knjige iznimno su iscrpne, uvidi precizni i zaključci pouzdani. Time objavljene knjige ostvaruju temeljni cilj projekta i nude uzoran interdisciplinarni model za proučavanje glagoljaških pisarskih središta. Trosvezačno izdanje *Prvoga beramskog brevijara*, kao i izdanje *Drugoga beramskog brevijara*, rezultat je mukotrpnoga višegodišnjeg rada većega broja domaćih i inozemnih znanstvenika koje je akademik Milan Mihaljević okupio u Znanstvenome centru izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo te u svojoj cjelini pripada vrhunskim istraživačkim dometima u području paleokroatističkih i paleoslavističkih istraživanja.

Igor MEDIĆ